

Absztrakt

A jelen esszében összefoglalom azokat a metodológiai, kutatásetikai és episztemológiai gondolataimat, amelyek a három évvel ezelőtt elkezdett „Plurális habitus mintázatai a romániai és szlovákiai magyarság körében” című kvalitatív kutatásom során megfogalmazódtak bennem. Először felvázolom a számomra meghatározó tudományos referenciákat, majd rekonstruálom azt a folyamatot, melynek során a hosszú interjúkból monológokat készítettem. Végül rámutatok arra, hogy kutatásom során vezérfonalként szolgált számomra a Losonczy Ágnes által szenvedélyes következetességgel képviselt, kvalitatív-fókuszú kutatói perspektíva.

Kulcsszavak: Losonczy Ágnes, kutatásetika, szakmai krédó, módszertan, plurális habitus, magyar kisebbségek Romániában és Szlovákiában

Abstract

Mikós Hadas: Losonczyada, or the context of the credo

In this essay, I summarize my methodological, research ethical, and epistemological thoughts that emerged during my qualitative research project entitled “Patterns of Plural Habitus among Hungarians in Romania and Slovakia”, which I began three years ago. First, I outline the scientific references that have been decisive for me. Next, I reconstruct the process of turning the long interviews into monologues. Finally, I point out that my research was guided by the qualitative-focused research perspective passionately and consistently represented by Ágnes Losonczy.

Keywords: Losonczy Ágnes, research ethics, professional credo, methodology, plural habitus, Hungarian minorities in Romania and Slovakia

„Aki tehát nem képes, úgymond, feltenni a szemellenzöt és beleélni magát abba az elképzelésbe, hogy lelkének üdve attól függ, helyesen értelmezi-e egy adott kézirat adott helyén az éppen adott fordulatot, az csak maradjon távol a tudománytól. Sohasem fogja megismerni azt, amit a tudomány

„élményének” nevezhetnénk. (...) E furcsa, minden kívülálló által megmosolygott *mámor* nélkül, e *szenvedély* nélkül (...) az illető *nem* hivatott a tudományra, csináljon inkább valami mást. Mert az ember mint ember számára semmit sem ér az, amit nem *tud szenvedéllyel* tenni. (...) Személyisége a tudomány terén csak annak van, aki *kizárólag az ügyet* szolgálja. És nemcsak a tudomány terén van ez így. Nem ismerünk nagy művészt, aki valaha is mást tett volna, mint hogy az ügyet szolgálta, és csakis azt.” (Max Weber (1998 [1919]): 133. oldal. Az én kiemeléseim: H.M.)

Az alábbi esszében előbb metodológiai, kutatásetikai és -episztemológiai gondolataimat osztom meg a tisztelt olvasóval egy három évvel ezelőtt elkezdett szociológiai kutatás kapcsán¹, hogy aztán esszém végén – egy derült égből lecsapó gondolati villám fényében – föl villantsam, mire is utal írásom címe és mottója.

A kutatási probléma

Kutatásommal mindenekelőtt egy ambiciózus elméleti célt kívántam elérni. Nevezetesen, arra törekedtem, hogy a lehető legmélyebbre hatoljak a nem tudatos, nem reflektált, testileg inkorporálódott individuális cselekvések *szociológiai* interpretációjában. Úgy is fogalmazhatnék, hogy a mikroszintű társadalmi praxis diszpozicionális összetevőit kívántam rekonstruálni. Egyúttal arra is ügyeltem, hogy értelmezésem megmaradjon a szociológia tudományának keretein belül, vagyis, hogy a társadalmi cselekvés mikrovilágának vizsgálata során sikerüljön elkerülni a pszichológiai gyarmatosítás csapdáját. Megközelítem a Pierre Bourdieu által kidolgozott strukturalista konstruktivizmus paradigmájába illeszkedik, melynek alapkérdése, hogy a társadalmi struktúra kényszerei hogyan határozzák meg az ágensek cselekedeteit. Véleményem szerint a Bourdieu-féle habituselmélet a szociológia tudománya által kidolgozott egyik legígéretesebb fogalmi eszköztár, melynek segítségével

¹ Kutatásomat a 143610-es számú NKFI pályázat keretében 2023 és 2025 között folytattam. Címe: „A plurális habitus mintázatai a romániai és szlovákiai magyarság körében”.

a struktúra és ágencia problémája (ha tetszik, a mikro-makro viszonylat) operacionalizálható és empirikusan megragadható. A bourdieu-i habitus *strukturált strukturáló struktúra*: egyrészt közvetíti a társadalmi struktúra kondicionáló mechanizmusait, másrészt strukturálja a praxist. Dinamikus, relacionista fogalom, mely szükségessé teszi a folyamatszociológiai gondolkodást, nevezetesen, hogy a strukturálisan kondicionált mintázatokat a praxis kontextusában értelmezzük.

Ugyanakkor a bourdieu-i habituselmélet árnyalható, amennyiben tovább lépünk a plurális habitus megértése felé vezető úton, amelyen a nagy francia szociológus is elindult pályájának vége felé, ám halála megakadályozta, hogy megfelelő mélységben kidolgozza elméletének ezt a dimenzióját. E kérdéskörnek szenteltem a közelmúltban megjelent könyvem (Hadas 2022), amelyben amellet érvelek, hogy a változó strukturális kényszerek hatására a habitus nem csupán átalakulhat az életút során (diakron dimenzió), hanem a mindenkori jelen viszonylatai is kondicionálják a diszpozicionális mintázatokat (szinkron dimenzió). Megközelítem egyik újdonsága, hogy a plurális habitusok létrejöttét összekapcsolja az átmeneti rítusok életutat strukturáló hatásával. Feltételezésem szerint továbbá az ágensek nem csupán a Bourdieu által szinte kizárólagosan előtérbe állított osztályhabitussal, hanem egyéb diszpozicionális mintázatokkal is rendelkeznek, vagyis elkülöníthetünk nemzeti, nemi, életkori, nyelvi, vallási, regionális és kisebbségi (stb.) beállítódási mintázatokat. (A diszpozíciók, illetve beállítódások – melyeket azonos értelemben használok – a habitusok egyes aldimenzióit jelölik.)

E célkitűzésből fakadt 2023-ban kezdett kutatásom empirikus alapkérdése, nevezetesen, hogy a Szlovákiában és Romániában élő kisebbségi magyarok diszpozícióinak különböző dimenziói hogyan változnak az eltérő strukturális és kontextuális kényszerek hatására. Kiinduló hipotézisem szerint e két országban élő magyarok más és más beállítódási mintázatokat érvényesítenek attól függően, hogy az etnikailag többé-kevésbé homogén közösségükben, a többségi román vagy szlovák társadalomban vagy pedig az „anyaország” viszonylataiban lépnek interakciókba. Más szóval: alapvető tapasztalatom, hogy kisebbségi barátaim és ismerőseim más emberek lesznek, ha saját falujukban magyarul érintkeznek a szomszédokkal, ha bemennek a városba, ahol szlovákul vagy románul kell intézniük dolgaikat, vagy ha magyarországi rokonaikat látogatják meg.

Sokszor hallottam, hogy „Magyarországon nem talál a szó”, vagyis nem ritka, hogy idegennek tartják magukat az „anyaországban”. És miközben sokszor nem beszélnek tökéletesen románul vagy szlovákul, gyakran úgy érzik, hogy egy románnal vagy szlovákkal „inkább közös húron tudnak pendülni”, mint egy magyarországi magyarral.

Reményeim szerint az elmúlt három évben sikerült empirikusan alátámasztanom a habituskondicionálás *diakron* dimenziójának jelentőségét, nevezetesen, hogy az életút során ható strukturáló tényezők jelentősen átalakít(hat)ják a diszpozíciókat. Sok adalékot gyűjtöttem például azzal kapcsolatban, hogy a rendszerváltások eufóriája, illetve traumája hogyan formálta a kisebbségi magyarok beállítódásait. Azt is bőszeges példatárral tudom alátámasztani, hogy a magánélet szakaszai hogyan kondicionálják a plurális habitusok létrejöttét. E szakaszok világosan elhatárolhatók az olyan átmeneti rítusok, illetve felszentelő dokumentumok révén, mint a diplomaszerzés, házasságkötés, szülővé válás, lakóhely- és országváltás, hozzátartozó halála, orvosi diagnózis; illetve anyakönyvi kivonatok, lakcímkártyák, ilyen-olyan igazolványok, és így tovább. Az is egyértelművé vált számomra, hogy a *szinkron* viszonyok szituacionalitásának tételezése elméletileg megalapozott. Ennek talán leggyakrabban előforduló mintázatai a nyelvhasználat kontextusában merültek fel, amikor beszélgetőpartnereim nyelvi fogatékosságélményeikről, idegennyelvi szorongásaikról számoltak be – számos esetben nem csupán a romániai és szlovákiai, hanem az „anyaországi” társadalmi és nyelvi közeg intézményeivel és aktoraival kapcsolatban is. E viszonylatokban vált hangsúlyossá a diszpozicionális lazítás megtapasztalása, vagyis annak az otthonosságélménynek sokszor katartikus átélése, amikor az idegen és sokszor ellenséges nyelvi és társadalmi közegből visszatérhettek saját regionális, nyelvi és etnikai világukba.

Tudományos referenciák és megismerési pozíciók

Természetesen plurális habituselméletem fogalmi készlete más mintákon is működtethető lett volna. A legkönnyebben kivitelezhető opció valószínűleg az lett volna, ha véletlenszerűen kiválasztok néhány tucat hetvenes éveiben járó embert, férfiakat és nőket vegyesen, és életútinterjút készítek velük, azt vizsgálándó, hogy a diakron és szinkron társadalmi viszonylatok miképpen valószínűsítették újabb és

újabb beállítódási mintázatok bevéését életútjuk során. Vagy akár elemezhettem volna emigráns, transzdzsender vagy társadalmilag mobil emberek életútját és pályáivét is – hogy csak néhány példát említsek. Ám inkább egy olyan mintát szerettem volna választani, mely az általam belakott életvilág ama dimenzióit öleli fel, amelyet jól ismerek, viszont szociológusként korábban nem foglalkoztam vele. Nos, a Romániában és Szlovákiában élő kisebbségi magyarok világa pontosan ebbe a kategóriába tartozik. Budapesti magyar emberként ugyanis életemben összesen több mint négy évet töltöttem Romániában (ebből három évet a hetvenes-nyolcvanas években – túlnyomórészt Kolozsváron és a Székelyföldön, de többször jártam Moldvában, Bukarestben és a Duna-deltában is). Tanítottam a Babeş-Bolyai és a Sapientia egyetemeken. Mi több, a szlovákiai Selye János Egyetemen szociológiai tanszéket is alapítottam (ugyanakkor bizonyára nem vagyok ártatlan a tekintetben, hogy ez a szellemi műhely tisztavirág-életűnek bizonyult), és a Babeş-Bolyai Tudományegyetem díszdoktorává is választott. Emellett immár tizenhét éve részben Szlovákiában élek egy magyar faluban. Baráti és szerelmi viszonylatokba, s olykor éles konfliktusokba is keveredtem helyiekkel, mivel sokszor már annyira otthon éreztem magam, hogy felhatalmazva éreztem magam arra, hogy aktívan részt vegyek a helyi politikában, vagy állást foglaljak kisebbségi magyarok közötti vitákban.

Úgyhogy talán nem túlzás úgy fogalmazni, hogy kívülről és belülről is tudok azonosulni a két országban élő kisebbségi magyarokkal. Rengeteg olyan élményem van, amikor érzületileg kvázi kisebbségi magyarként reagálok az „anyaországi” magyarok megnyilvánulásaira. Rendkívüli módon irritált például, amikor az *Ascher Tamás Háromszéken* vagy a *42. hét* című előadásokban a budapesti Katona József Színház, illetve a Pintér Béla Társulat színészei úgymond „székelyesen”, illetve „felvidéki-es” palóc nyelven igyekeztek megszólalni (igencsak mérsékelt sikerrel), és ezen a budapesti közönség jóízűen kacarászott. Akkor is alkalmam volt átélni a kisebbségi magyar ember tehetetlenségét, szorongását, szégyenét és dühét, amikor többször is szemtanúja voltam, hogy magyarországi turisták Pozsony belvárosában a piros-fehér-zöld zászlót lengetik, vagy amikor Nagymagyarország-pólóban indulnak meghódítani a Magas-Tátra csúcsait.

Fölmerülhet a kérdés, hogy vajon miért tartom fontosnak, hogy ezeket a személyes tapasztalatokat megfogalmazzam. Nos, egyrészt azért, mert Pierre

Bourdieu tanítványaként elkerülhetetlennek tartom, hogy egy társadalomtudós a kutatása kapcsán (és különösen a kutatás megkezdése előtt!) az önreflexió igényével elvégezze a szocioanalízist. Ennek számomra legizgalmasabb példája a nagy francia szociológus posztumusz nagyesszéje (Bourdieu 2004), amelyben saját életútját és diszpozícióit teszi vizsgálódása tárgyává. Ezt a könyvet a megjelenését követő napon vettem meg Párizsban, néhány óra alatt elolvastam, majd – bármilyen patetikusan is hangozzék – megvilágosodás-élményben volt részem. Eme önreflexív mű elolvasása után egyértelművé vált számomra, hogy saját életutam, valamint kutatói, oktatói és tudósi tevékenységem elemei nem függetleníthetők társadalmi beágyazottságotól. Vagyis beállítódásaim az életutam által kondicionált gyakorlatokként is felfoghatók. Úgy gondolom, hogy nem fogalmazhatunk meg érdemi tudományos állításokat anélkül, hogy a tudás tárgyát összekapcsolnánk a megismerő pozícióinkkal. Más szóval: nem beszélhetünk mindenről a seholból. Létezik ugyanis olyan episztemológiai perspektíva a társadalomtudományokban, mégpedig a feminista standpoint elmélet, amelyben a megismerő szubjektum társadalmi beágyazottsága, illetve e szubjektumnak a megismerés tárgyához való viszonya kitüntetett fontosságú. E tekintetben a tudományos munka a legszemélyesebb művészi kifejezésformákhoz, az önarcképhez, a vonósnegyeshez vagy a lírához válhat hasonlóná. E szemléletmód egy Hegelig visszanyúló, Marx által is relevánsnak tartott ismeretelméleti pozíciót képvisel, mely a szituációba ágyazott tudás jelentőségét hangsúlyozza. A feminista standpoint elmélet egyik nagyasszonya, Donna Haraway (1994) mindezt úgy fogalmazza meg, hogy csak a testileg inkorporált viszonyok szituacionalitását is figyelembe vevő önreflexió révén lehetünk képesek objektivitásigényű igazságállítások megfogalmazására.

Ahhoz, hogy – úgymond – „fogást keressek” a bourdieu-i perspektíván, természetesen szükség volt arra, hogy más paradigmákat, szerzőket, szemléletmódokat is felhasználjak. Ezek közül mindenekelőtt Norbert Elias folyamatszociológiáját említeném. Ő az a szerző, akitől Bourdieu tulajdonképpen a habitusfogalmat is átvette – anélkül, hogy ezt minden esetben korrektül lehivatkozta volna. Elias, aki 1897-ben született, rosszkor volt rossz helyen, hiszen 1939-ben Németországban fejezte be opus magnumát (Elias, 2004), ám zsidó származása miatt menekülnie kellett az országból. Csakhogy mind Franciaországban, mind Nagy

Britanniában az ellenséges Németország polgárának tekintették, így nemzetközi karrierje csupán a hetvenes években kezdődött. Elias úgy beszél a („szociális”) habitusokról mint hosszútávú, évszázados ciklusidejű folyamatok során kikristályosodó és internalizálódó, társadalmi gyakorlatokat meghatározó viselkedési mintázatokról. Ennek során képes arra, hogy a különböző elemek közötti bonyolult kölcsönös függőségeket, vagyis az ő fogalmával élve a *figurációkat* történetileg beágyazott módon ragadja meg. És ahogy Norbert Eliástól tudjuk, a szociológiai tekintet elválaszthatatlan a történeti tekintettől, hiszen valamennyi társadalmi viszonylat a folyamatos mozgás állapotában van².

A Bruno Latour-féle Science Studies-t vagy a kuhni tudományfilozófiát is azért tartom figyelemre méltónak a jelen kontextusban, mert ráirányítják a figyelmünket arra, hogy a rendetlenség és a rendezetlenség a tudományos munka szerves tartozéka. Továbbá azt is egyértelművé teszik, hogy a hajlandóságok, vonzódások, sejtések, nem szándékos preferenciák, módszertani elkötelezettségek is a tudományos munka részét képezik. Egyúttal azt is érzékeltetik, hogy a tudósközösségen belül is létezik csoportnyomás – vagyis meggyőzően érvelnek amellett, hogy a kreatív tudományos alkotási folyamatban az irracionális elemek meghatározó szerepet játszhatnak (Latour-Woolgar 1979, Kuhn 2000). Ebben a sorban említhetjük a fenomenológiai tudásszociológia képviselőit is, akik az életvilág kategóriájának kidolgozásával nagy szolgálatot tettek a szociológia tudományának. Közülük a jelen kontextusban Alfred Schütz (1951) *mutual tuning in relations* fogalma a leginspiratívabb számomra.

Vagyis, e röviden föliskicelt episztemológiai krédó szellemében kötelességemnek éreztem, hogy rekonstruáljam megismerő pozíciómat, mivel remélem, olyan tudós voltam, vagyok és leszek, aki mindvégig azokkal a témákkal foglalkozott, illetve foglalkozik, amelyek számára magánemberként is meghatározó jelentőségűek. Következésképpen e témákat illetően – *von Haus aus* – elmélyült tudással rendelkezik. Megint másképpen fogalmazva: ha tetszik, alanyi szociológiát művelek, hiszen azok

² „Azt mondjuk, hogy fúj a szél, mintha a szél először nyugvó valami volna, ami egy bizonyos pillanatban mozgásba jön és fújni kezd – mintha a szél bármi más is lehetne, mint maga a fúvás, mintha létezhetne olyan szél, amelyik nem fúj. Az állapotra való visszavezetésnek ez a fajtája magától értetődőnek látszik mindazoknak, akik ebben a nyelvhasználatban nőttek fel.” (Elias 1999: 113)

a témák foglalkoztatnak legszenvedélyesebben, amelyeket szociológussá válásom előtt (és részben azt követően) életem középpontjában álltak. Nem véletlen, hogy szakmai pályafutásom első két évtizedében elsősorban a zenével és a sporttal foglalkoztam, bár mindig igyekeztem elhatárolódnival a *zeneszociológus*- vagy *sportszociológus*-címkéktől, mert Bourdieu tanítványaként mindig is úgy gondoltam, hogy „általános” szociológus vagyok, aki adott esetben történetesen a zene vagy a sportok világát vizsgálja.

Egykori élsportolóként például pontosan tudom, mekkora traumát jelent, ha egy agyhártyagyulladás követően a sportoló már nem tudja elérni korábbi időeredményeit – miként ez velem is megesett kamaszkoromban, rövidtávfutóként. Ahogy azt is tudom, milyen egy zenekarral próbálni, vagy az újrendet elsajátítani egy hangszeren. Miképpen nem választható el élettörténetemtől az a tény sem, hogy az elmúlt két és fél évtizedben a férfiak és a férfiaság tanulmányozása felé fordultam, mivel felismertem, hogy amennyiben a szocioanalízis reflexiójának fókuszát önmagamra irányítom, egy végtelenített adatbázis kincsesbányája tárul föl előttem, hiszen lényegében kimeríthetetlen önreflexív tudással rendelkezem a férfiaság társadalmi konstrukciójának legkülönbözőbb dimenzióit illetően. És ebben a kontextusban nyeri el mélyebb értelmét az a fentebbi állításom, miszerint a kisebbségi magyarokról érdemi szociológiai szöveget eddig nem publikáltam, noha a közöttük eltöltött, immár több mint félszázados múlt-ra visszatekintő (!) tapasztalataim alapján ez joggal elvárható lett volna tőlem.

Mintavétel és az interjúk készítése

Eredetileg mintegy hatvan életút-mélyinterjú elkészítését terveztem, egyenként körülbelül két-három óra időtartamban. Első beszélgetőpartnereim korábbi barátaim és ismerőseim közül kerültek ki, majd ismerőseim ismerőseinek ismerőseivel hólabda-szerűen, exponenciális sebességgel kezdett bővülni a potenciális interjúalanyok köre. Az elmúlt két évben csaknem száz kisebbségi magyar emberrel folytattam rövidebb-hosszabb beszélgetéseket Romániában, Szlovákiában és Magyarországon, melyekből hatvanhatot rögzítettem. Kapcsolati hálóm bővülésének köszönhetően mind többen kezdeményezték, hogy készítsek velük is életút-interjút. Beszélgetőpartnereim nagyjából fele-fele arányban voltak férfiak és nők, romániaiak, ill. szlovákiaiak.

A legfiatalabbjuk huszonöt, a legidősebb hetvenhárom éves volt az interjúkészítés időpontjában. Emellett számos informális és formális eseményen is jelen voltam résztvevő megfigyelőként. Kezdetben úgy gondoltam, hogy a beszélgetések alapján készült publikációkat anonim formában jelentetem majd meg, de – kellemes meglepetésemre – több beszélgetőpartnerem is vállalta, hogy az interjúból készült monológ a saját neve alatt lásson napvilágot.

Menet közben aztán rájöttem, hogy sok esetben jóval hosszabb időre van szükség ahhoz, hogy az egyéni léthelyzetek mikrovilágának sűrű interaktív viszonyait rekonstruálhassuk. Úgyhogy nemcsak potenciális beszélgetőpartnereim száma kezdett el gyarapodni, hanem a beszélgetések is egyre hosszabbak lettek. Interjúalanyaim gyakran maguk jelezték, hogy még sok mondanivalójuk volna. Végül az elkészült interjúk egyharmada hosszabb lett tizenkét óránál, egy-két beszélgetés pedig a húsz óráig is túllépte. A hosszú beszélgetések természetesen több ülésben zajlottak; előfordult, hogy az első és az utolsó találkozás között akár fél év is eltelt. Arra is akadt példa, hogy a személyesen elkezdett interjúkat online folytattuk. Abból viszont sohasem engedtem, hogy az első néhány órában személyesen, szemtől-szembe kezdjük el a beszélgetést. Egy évnyi kutatás után már sejtettem, hogy túlteljesítem eredeti vállalásomat, ám magam is meglepődtem, amikor azzal szembesültem, hogy a korábban tervezett százhusz-százötven órányi mélyinterjú helyett háromszáznyolcvan órányi felvételt rögzítettem. Ehhez a korpuszhoz járultak a terepmunka során készített kutatási jegyzeteim, melyek között sajátos alműfajt képeztek a romániai autóstopposokkal folytatott beszélgetések.

Interjúalanyaim mintegy kétharmada egyetemet végzett: akadtak közöttük társadalomtudósok, bölcsészek, egyetemi és középiskolai tanárok, művészek, nyelvészek, orvosok, színészek, sportolók, mérnökök, közgazdászok, kommunikációs szakemberek, vállalkozók – és így tovább. E mintaválasztás nagy előnye az volt, hogy még az interjú megkezdése előtt többé-kevésbé pontosan el tudtam nekik magyarázni, miről szól a kutatásom – természetesen azt követően, hogy mindenkit biztosítottam a legteljesebb diszkrécióról, illetve arról, hogy csak az engedélyükkel fogok bármit is megjelentetni a köztünk elhangzottakból, továbbá, hogy minden fölvetelt a rögzítés napján el fogok küldeni nekik. Azt is jeleztem, hogy mindvégig fönntartom annak esélyét, hogy a beszélgetést bármikor

félbehagyhatjuk, kiegészíthetjük, elmélyedhetünk rész témákban, és később is korrigálhatjuk a hangsúlyokat. Néhányan még arra is vállalkoztak, hogy elolvassák témával kapcsolatos publikációimat, úgyhogy gyakran ennek az előzetes tudásnak a birtokában vágtunk bele a beszélgetésekbe. Vagyis sokszor több órányi felkészülés előzte meg az első interjút, úgyhogy gyakran szinte kérdezni sem kellett, partnereim ontották magukból a számomra rendkívül érdekes sűrű és finom, analitikus részleteket.

Nagyon örültem, amikor a harminc-negyven perces bevezető kiselőadásom után a leendő interjúalany azt válaszolta: „én is folyton ezeken a dolgokon gondolkodom”. Ennél nagyobb örömet csak az okozott nekem, amikor egy kétórás beszélgetést követően, melynek során mindketten úgy éreztük, hogy „talált a szó”, beszélgetőpartnerem azzal fordult hozzám: „már alig várom, hogy folytassuk”. Vagyis ezekben a pillanatokban úgy éreztem, nem alaptalanul gondolom, hogy kutatásommal *win-win-helyzetet* teremtettem, hiszen olyan témákról beszélgettünk, amelyek – eltérő motivációinak dacára – mindkettőnk számára fontosak voltak. Vagyis annak köszönhetően, hogy behatároltam a megfelelő perspektívát és kutatási problematikát, beszélgetőpartnereim könnyen tudtak azonosulni kutatói kérdésfelvetéssel. Úgy is fogalmazhatnék, hogy kvázi társkutatókként, vagy – élesebben fogalmazva – kutatói szándékaim cinkosaiént tették reflektálttá mindennapi interakcióik ama dimenzióit, amelyek korábban el voltak zárva nem csupán a külső tekintetek, hanem olykor saját megismerő perspektívájuk elől is.

Többen, érdeklődésüknek és képzettségüknek köszönhetően, magától értetődő természetességgel tudták reflektálttá tenni nem reflektált diszpozícióik testileg kondicionálódott elemeit. Az alacsonyról indult, ám egyetemi oktatóvá emelkedett székelly be tudott számolni paraszti származású felmenőinek és saját gyermekkori világának érzületeiről: a szegénységről, a kisebbségi traumákról vagy a kalákaközösségekben végzett munkálkodások örömteli élményvilágról. Hasonlóképpen, azonosítani tudta az életútja során bekövetkezett identitás- és diszpozíció-változásokat is, amire kőműves nagyapja jó eséllyel nem lett volna képes. Beszélgetőpartnereim olyan intim és informális helyzeteket és viszonyokat tártak föl előttem, amelyekhez kívülállóként nem férhettem volna hozzá. Hiszen nem lehettem jelen, amikor a székelly kamaszt vallatják a román szekusok, miképpen azt sem láthattam, amikor

a többségi nyelvet nem értő magyar kislánnyal szlovákul kiabál az ápolónő a lévai kórházban, vagy amikor a székely parasztcsaládból származó férj otthon, a konyhában veszekszik kolozsvári felsőközéposztályi feleségével. Vagy amikor az egyetemista magyar fiatalember kézen fogva sétál román szerelmével a kolozsvári utcán, ám rémülten látja, hogy hajdani magyar középiskolájának igazgatója jön szembe, s ezért pillanatokon belül le fog lepleződni, hogy egy román partner választásával elárulta a „magyar ügyet”. Esetleg, amikor a romániai magyar embert „lerománózzák”, a szlovákiait pedig „lecsehezik”(sic!) Magyarországon. És így tovább, és így tovább... A hosszú beszélgetésekből százával idézhetnék hasonló jeleneteket.

A rendelkezésre álló idő hosszának számos pozitív következménye volt kutatómódszertani, kutatáslelektani és kutatásetikai szempontból egyaránt. Jóllehet mindig is követendő példa volt számomra, ahogy a nagy antropológusok – Malinowskitól Margaret Meaden és Lévi-Strausson át Clifford Geertz-ig – a terepen munkálkodtak, híres műveiket olvasva sokszor az volt a benyomásom, hogy elméletileg kikristályosodott ambíciózus állításaik inkább tükrözik a nyugati paradigmák iránti viszonyukat, mint a „benszülöttek” perspektíváját. Számomra a fő etalon a társadalomtudósként is éles tekintetű, népzene gyűjtő fiatal Bartók, valamint az algériai háború idején a gyarmattartó francia hadsereg besorozott katonájaként antropológusi kutatásokat végző fiatal Bourdieu volt (aki akkor sem hagyta abba az interjúkészítést, amikor az „övéi” éppen elkezdték lőni az általa vizsgált kabil falut). Nem véletlen, hogy Algériában gyűjtött anyagaira pályáivének későbbi szakaszaiban is gyakran hivatkozott, mégpedig nem csupán forrásként, hanem meghatározó jelentőségű elméleti referenciaként is. Kutatásom kezdetén az antropológusok terepmunka-protokollja lebegett szemem előtt, noha tisztában voltam azzal, hogy nem fogok tudni heteket, hónapokat vagy akár éveket tölteni beszélgetőpartnereim társaságában.

Referenciaértékűnek tartom Gagy József (2024) és Oláh Sándor (2023) hosszú beszélgetéseken és hosszú jelenlétben alapuló kutatásait Máréfalván, Csíkfalván, illetve Homoródalmáson. Abszolút egyetértek továbbá a mindannyiunk által szeretett és nagyra becsült, néhai A. Gergely Andrással, aki így fogalmaz: „antropológus az, aki nem használja a 'mintavétel', az 'adatközlő', a 'mintasokaság' szavakat tapasztalatai leírásánál és értelmezési kísérleteinél.” (idézi Gagy, 2024: 23.).

Nem véletlen, hogy az „interjúalany” helyett én is mindvégig a (beszélgető)partner, illetve a társkutató fogalmát használom. Mindazonáltal arra is törekedtem, hogy elmélyítsem és radikalizáljam azt a módszert, amit a szociológusok „mélyinterjúnak” neveznek, mivel úgy gondoltam, és ma is úgy gondolom, hogy nem lehet készpénznek venni mindazt, amit az „adatközlő” elmesél egy-két óra alatt, midőn első alkalommal (ami sok esetben az utolsó) találkozik a terepmunkát végző kutatóval. Ezért gondoltam úgy kutatásom kezdetén, hogy legalább három-négy órás életútinterjúkat fogok készíteni. Az idő múlásával párhuzamosan azonban, ahogy erre fentebb is utaltam, a beszélgetések időtartama folyamatosan növekedett.

Menet közben arra is rájöttem: igencsak kíváncsi vagyok, hogy partnereimbe ne fojtsam belé a szót, hanem hagyjam őket szabadon beszélni, hiszen, ha erőszakosan és türelmetlenül igyekeztem volna föltenni előzetesen kidolgozott kérdéseimet, akkor annak nem csupán az interakció spontaneitása látna volna kárát, hanem beszélgetőpartneremnek is jó eséllyel elment volna kedve a folytatástól. Az is egyértelmű lett számomra, hogy egy-egy alkalom lehetőleg ne tartson tovább két óránál, mivel viszonylag hamar rájöttem, hogy egy ilyen intenzitású interakció rendkívül fárasztó. (Az persze más kérdés, hogy a kétórás limitet sokszor nem sikerült betartani, s ebben sokszor mindketten ludasok voltunk.) Az interjúalanyok számára azért volt fárasztó az együttlét, mert gondolataik sokszor menet közben kristályosodtak ki. Ráadásul olykor lelkileg megterhelő témák kerültek szóba, köztük olyanok is, amelyekről korábban senkivel sem beszéltek. Ez a relatív szabadság számomra is jóval nagyobb erőfeszítést igényelt, hiszen egyrészt nem feledkezhettem meg azokról a témákról, amelyekre még „rá akartam kérdezni”, másrészt a „visszacsatoló” kérdéseket igyekezniem kellett úgy megfogalmazni, hogy ne akadjon meg beszélgetőpartnerem gondolatainak áramlása. Egy szó, mint száz, az interjúk egyre inkább beszélgetésekké váltak.

Az egyes találkozások között eltelt hetek és hónapok is igen hasznosak voltak mindkettőnk számára. Egyrészt volt időnk arra, hogy több mindent átgondoljunk. A beszélgetések végén arra kértem partnereimet, hogy a következő találkozásunkkor fogalmazzák meg, mi jutott időközben eszükbe, s hogy szeretnék-e kiegészíteni, elmélyíteni vagy helyesbíteni a korábban elmondottakat. Ezzel a kérdéssel kezdtem a következő beszélgetést is. Sokszor előfordult, hogy annyi bővíteni, mélyíteni vagy

pontosítani való akadt, hogy szóba sem kerültek azok a témák, amelyeket előzetesen szerettem volna fölvetni. A harmadik-negyedik találkozás alkalmával többnyire már nem is kellett föltenni a „*mi jutott eszedbe időközben?*” kérdést, hiszen a legtöbben maguktól is mondták, ami legutolsó találkozásunk óta felmerült bennük. Arra is igyekeztem rákérdezni, hogy esetleg kialakult-e bennük bármilyen feszélyezettség-érzés akár velem, akár az interjúszituációval kapcsolatban. (A feszélyezettség-érzés mint a habitus egyik tipikus, negatív megnyilvánulása sokszor felbukkant beszélgetéseinkben egy-egy esemény értelmezése kapcsán, úgyhogy nem okozott gondot, hogy ezt az érzületet az interjú készítőjével szemben is figyelembe vegyék.) Ez a kérésem többször is meghallgatásra talált, ami mindkettőnk számára hasznos volt, hiszen az adott (beszéd)helyzet újra-értelmezése növelte a közöttünk kialakult bizalmat, másrészt lehetőséget teremtett számomra is, hogy pontosabban megfogalmazzam szándékaimat, illetve adott esetben elismerjem beszélgetőpartnerem felvetésének jogosságát.

Olykor az ördög ügyvédjének szerepét játszottam, és vitát kezdeményeztem. Egyszer például annyira magával ragadott a hév, hogy erős kifejezéseket használtam (az csúszott ki a számon, hogy „kinyílt a bicska a zsebemben”, amikor egy erdélyi szórványból származó beszélgetőpartnerem durva negatív sztereotípiákat fogalmazott meg a székelyekkel kapcsolatban). A következő alkalommal partnerem azzal kezdte a beszélgetést, hogy legutóbb kétszeresen is feszélyezve érezte magát. Olyannyira, hogy „bicskanyitogató” megjegyzésem kapcsán az is fölmerült benne, hogy félbeszakítja az interjúfolyamatot (amitől aztán szerencsére elállt, miután bocsánatot kértem tőle erős szóhasználatom miatt). Másrészt elmondta, hogy azért is érezte magát mindinkább feszélyezettnek az elmúlt néhány alkalommal, mert olyan bizalmas dolgokat mesélt barátairól és hozzátartozóiról, amelyek nem kerülhetnek nyilvánosságra. Úgyhogy maga állt elő az ötlettel, hogy szerencsésebb volna, ha anonimizálnánk az általa elmondottakat – szemben korábbi megállapodásunkkal, miszerint saját névvel vállalja majd a beszélgetést, illetve a belőle készült monológot. Úgyhogy az interjúfolyamat kellős közepén úgy döntöttünk, hogy egy fiktív identitást fölvéve, álnéven folytatja a beszélgetést. És csodák csodája, innentől kezdve sokkal gördülékenyebb és őszintébb lett a hangnem. Élesebben és pontosabban tudta értelmezni az egyes helyzeteket, hiszen azok immár nem beazonosítható személyek

közötti viszonylatokra vonatkoztak. Vagyis beszélgetőpartnerem kétszeresen is „cinkosom” lett, hiszen már nem csupán reflektálatlan diszpozícióit és viszonylatait tette reflexió tárgyává, hanem – mintegy kívül helyezkedve a narrátor szubjektív perspektíváján – az őt kutató kutatóval közösen hozott meg egy fontos ismeretelméleti és módszertani döntést.

Természetesen fölmerülhetnek jogos aggályok is a társkutatóvá avanszáló beszélgetőpartnereim társadalmi pozíciójának erősen szelektált összetételét illetően. Így például az, hogy ebből a torzított mintából nem csupán az „egyszerű emberek” maradtak ki, hanem a tőlem ideológiailag és politikailag távol álló, más világnézettel rendelkező értelmiségiek is, ráadásul a hólabda-módszer önmagában is hozzájárulhat ahhoz, hogy a minta homogén legyen. Az ilyen jellegű aggályokra az egyik válaszom az, hogy interjúalanyaim induló társadalmi pozíciója (és ebből adódóan pályáivük szerkezete) jelentősen eltért egymástól, következésképpen narratíváik a legkülönbözőbb társadalmi tapasztalatokat tették megragadhatóvá. Ám ennél fontosabb ellenérvnek tartom, hogy nem az volt kutatásom alapkérdése, hogy miképpen tagolódik a kisebbségi társadalom a politikai ideológiák, társadalmi osztályok, regionalitás (stb.) alapján – ezzel amúgy is eleget foglalkoznak mások. Céлом annak igazolása volt, hogy plurálishabitus-elméletem vajon használható-e a kisebbségi diszpozíciók vizsgálata során. És pontosan azért választottam ezt az elitmintát, mert ezekről az emberekről föltételeztem (s mint hamar bebizonyosodott: joggal), hogy képesek reflektálttá tenni diszpozícióik reflektálatlan dimenzióit. Egy bármilyen tekintetben reprezentatív minta kialakítását a rendelkezésemre álló erőforrások (idő, pénz, munkaerő) amúgy sem tették volna lehetővé, hiszen minden empirikus munkafázist – az interjúk felvételétől azok leírásán át a monológok elkészítéséig, majd az elkészült korpusz értelmezéséig – egyedül végeztem, illetve egyedül végzem. Következésképpen kutatásom joggal fogható fel egyfajta *pilot study*-ként. Ugyanakkor benne van a pakliban, hogy egyszer majd egy forrásokkal jobban ellátott kutatócsoport nagyobb mintá(ko)n is vizsgálni fogja az általam nem tanulmányozott összefüggéseket.

Amikor főntebb úgy fogalmaztam, hogy beszélgetőpartnereim mintegy kétharmada magasan képzett értelmiségi volt, abból persze az is következik, hogy egyharmaduk viszont alacsonyabb társadalmi csoportba tartozott. Csakhogy ez utóbbiak

esetében általában azzal kellett szembesülnöm, hogy szinte kizárólag eseménytörténeteket meséltek el, amelyben az (ön)reflexió számára nemigen jutott tér. Más szóval: a szubjektív megismerési pozícióból elmesélt, értelmezést nélkülöző eseménytörténeti narratíva nemigen tűnt alkalmasnak a plurális diszpozíciók összetett beágyazottságának bemutatására, mivel mind a meghatározó társadalmi környezet, mind a cselekvő ágens diszpozícióinak utólag reflektált bemutatása hiányzott a történetekből. (S ugyan monológot nem készítettem ezekből a beszélgetésekből, a kutatás eredményeit összegző könyvemben kísérletet teszek majd arra, hogy az egyes eseménytörténeti narratívákban elmondottakat is beemeljem az értelmezett jelenségek körébe.)

Beszélgetőpartnereim között például akadt egy erdélyi fiatalasszony, nevezzük Boglárkának, aki Budapesten takarítónőként kereste kenyerét, és aki egyaránt bejáratos volt egy „balliberális” és egy „nemzeti konzervatív” elitértelmiségi család rózsadombi lakásába. Ha egy felkészült kutató került volna abba a paradicsominak tekinthető helyzetbe, hogy éveken keresztül, hetente több órán át, teljesen egyedül szisztematikus adatgyűjtést végezhet a két család hálószobájában, dolgozószobájában, konyhájában, nappalijában, fürdőszobájában és kertjében, akkor abból egy könyvterjedelmű elemzés születhetett volna. Ám hiába próbáltam használható adalékokhoz jutni a két család életvitelét, fogyasztási szokásait, a Boglárkával kialakított kommunikatív viszony összetevőit illetően, kudarcot vallottam. Beszélgetőpartnerem egyetlen szempont alapján volt hajlandó osztályozni és megkülönböztetni munkaadóit: hogy kap-e tőlük borralót és ajándékot, vagy sem.

Ugyanő beszámolt arról is, hogy korábban mindenek cselédként dolgozott egy családnál Ausztriában napi tizenhat-tizennyolc órában, és száraz tárgyyszerűséggel közölte, hogy egy tíz négyzetméteres, ablaktalan alagsori szobában szállásolták el, a fizetését pedig rendszeresen megkurtították. Sőt, azt is mintegy mellékesen bökte ki, hogy a háziúr szexuális szolgáltatásokat is elvárt tőle, amire ő „nem mondhatott nemet”. Hasonló jellegű kizsákmányolás- és szexuálisabúzus-történeteket más romániai magyar nőktől is hallottam. E narratívák kivétel nélkül megegyeztek a tekintetben, hogy a mesélők nem álltak ellen, és lényegében munkájuk természetes tartozékának tekintették az ilyen relációkat és helyzeteket. Nyilvánvaló, hogy ezekről a rettenetes viszonylatokról külön könyveket kellene

írni. Nagyon sajnálom, hogy a kutatásomba ez nem fért bele. Ha persze – álmódoznunk egy kicsit! – ezeket az eseménytörténeteket egy kamera rögzíthette volna, akkor én is lehetőséget kaptam volna, hogy megkíséreljem az események interpretációját. Ám mivel legnagyobb sajnálatomra nem tudtam filmmé alakítani ezeket a narratívákat, kénytelen voltam a kutatásom cinkosáivá delegált értelmiségiek önreflexív tekintetére hagyatkozni.

Monológok

Az interjúk befejezésével azonban még messze nem ért véget a munkám, mivel a legtartalmasabb, legdrámaibb, legérdekesebb hosszú beszélgetésekből monológokat készítettem. Ezekből tizenöt fog bekerülni a kutatás eredményeként születő, 2025. tavaszán megjelenő első kötetbe (a második kötet, melyben e monológokat értelmezem, terveim szerint néhány hónappal később lát majd napvilágot). Mint fentebb utaltam rá, kutatásomnak volt egy igen ambiciózus célja, nevezetesen, hogy minél mélyebbre hatoljak a nem tudatos, nem reflektált diszpozíciók szociológiai vizsgálatában. Vagyis következetesen figyelmen kívül hagytam a beszélgetőpartnereim esetleges pszichológiai önértelmezési kísérleteit. E narratívák révén mindekenélőtt azt kívántam érzékeltetni, hogy a tágabb társadalmi környezet miképpen kondicionálja a mindennapi életet, illetve hogyan hat az egyéni diszpozíciókra. Amikor partnereim a tanárról, a rendőrrel, az idegen nyelvű orvosról, a papról, az ilyen-olyan médiumokról vagy a magyarországi ügyintézőről beszéltek, akkor végső soron az ő sorsukat meghatározó, makroszintű intézmények viszonylatában pozícionálták magukat. A fenti személyek által megtestesített intézmények – az iskola, az erőszakszervezet, az egészségügyi rendszer, az egyház, a tömegkommunikáció vagy az állami hivatal stb. – ugyanis nyilvánvalóan meghatározzák (Bourdieu-vel szólva: kondicionálják) az emberek viselkedését, illetve beállítódási mintázatait. A családi, rokonsági és baráti viszonylatokról szóló részek kapcsán az lebegett a szemem előtt, hogy érzékeltetni tudjam a plurális habitusok időbeli átalakulásának (diakron dimenzió) és a mindenkori jelenbeli situációkba ágyazottságának (szinkron dimenzió) tágabb társadalmi kontextusát. S nem győzöm hangsúlyozni: az is kiemelten fontos volt számomra, hogy az etnikai alapon szerveződő viszonylatok osztálydimenziói mellett a dzsender-, nyelvi-, regionális-, térbeli (stb.) viszonylatokat is

érzékeltessém. Vagyis igyekeztem a kisebbségi lét-helyzet interszekcionalitását is figyelembe venni.

Együttműködésünk során három megismerő perspektívát érvényesítettünk. Mindenekelőtt saját, bourdieu-i paradigmába ágyazott szociológiai perspektívám volt meghatározó, melyből a kutatási kérdések fakadtak. Másrészt ezt a perspektívát beszélgetőpartnereim internalizálták, s így – kvázi társkutatóként – reflektált figyelmük fókuszát nem reflektált diszpozícióikra tudták irányítani. Ha tesszik, én adtam a nagyítót a kezükbe, melynek segítségével megvizsgálhatták azokat a dimenziókat, amelyekhez csak ők férhettek hozzá. E második perspektíva aleseteként értelmezhető az a közös tevékenységek, amelyek során bekapcsolódhattak a kutatás menetét meghatározó ismeretelméleti és módszertani döntések meghozatalába (amikor például az interjúfolyamat kellős közepén javasolhatták, hogy a névvel vállalt monológ helyett anonim narratíva szülessék beszélgetésünkben). A harmadik perspektívát az a tevékenység jelentette, melynek során a monológ végső változatát közösen hoztuk létre. Más szóval, a hosszú beszélgetések során képesek lettünk *kölcsönösen egymásra hangolódni*, vagyis létrejött közöttünk az a sajátos viszony, amit Alfred Schütz a társadalmi kapcsolat alapjának tekint, és amelynek ideáltipikus modelljét a közös zenélésben véli föllelni.³

Azt is elengedhetetlennek tartottam, hogy a monológgyá szerkesztett, egyes szám első személyű narratívák ne csupán elfogadhatók legyenek partnereim számára, hanem találkozzanak önképünkkel is, beteljesítve előzetesen megfogalmazott közös várakozásainkat, miszerint beszélgetésünkben mindketten profitálunk majd. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy igyekeztem mindent elkövetni annak érdekében, hogy a kutató és a kutatott közötti alá-fölrendeltséget megszüntessem. Megint másképpen fogalmazva, arra törekedtem, hogy optimális kompromisszum jöjjön létre saját kutatási céljaim, illetve beszélgetőpartnereim önképe és önreprezentáció-igénye között. Ennek elérését megkönnyítette plurálishabitus-elméletem egyik kulcseleme, miszerint a diszpozíciók változásait egyrészt az életút

folyamatába, másrészt a mindenkori jelen viszonylatrendszerébe igyekeztünk beágyazni. Ily módon megközelítem logikája magától értetődő módon összhangba volt hozható a szubjektív emlékezés élettörténeti perspektívájával.

Ugyanakkor nem elégedtem meg a pusztá eseménytörténeti narratívával; kérdéseimmel arra igyekeztem ösztönözni beszélgetőpartnereimet, hogy reflektáljanak az életútjuk során létrejött viszonylatokra, különös tekintettel az interakciók diszpozicionális összetevőire. Partnereim pedig sokszor kiválóan ráéreztek arra, miképpen tehetik reflektálttá reflektálatlan beállítódásaikat azáltal, hogy kellő árnyaltsággal kontextualizálják a bemutatott szituációkat és viszonylatokat. Tapasztalatom szerint a hosszú beszélgetések erősítették a közöttünk kialakult bizalmat, a létrejött bizalom pedig elősegítette a „társkutatói szimbiózis” kialakulását. Ennek beteljesedéseként fogom föl a monológok véglegesítése kapcsán folytatott egyeztetéseket is. Módszerem további fontos eleme, hogy a hosszú beszélgetésekből úgy hoztam létre a jóval rövidebb monológokat, hogy a végső változathoz magamat kiretusáltam, jóllehet tisztában vagyok azzal, hogy önmagam eltüntetése lényegében csupán egy retorikai trükk, hiszen kétségtelen: én fogalmaztam meg a kutatási kérdéseket, én irányítottam a beszélgetéseket, és én készítettem az interjúk leiratait a felvételekből. Mindazonáltal meggyőződésem, hogy e trükknek prózapoétikai szempontból meghatározó jelentősége van, hiszen így szabadabb és koncentráltabb módon dolgozhattam ki a narratíva tempóját, ritmusát és szerkezeti dinamikáját. Mi több, szándékaim szerint e szövegek akár novellaként, vagy ha tetszik, tudományos prózaként is olvashatók.

A beszélgetések lejegyzése során több lépésben szűkítettem az elhangzottakat, úgyhogy végül az elkészült monológok az eredeti interjúk nyersváltozatának ötödét-hatodát teszik ki. E módszer fontos formai eleme, hogy az elkészült monológ nem lehet hosszabb ötvenezer leütésnél – vagyis egy bő ívnél. Ha tetszik, e terjedelmi korlát képezi a potenciális szonátaforma legtágabb keretét, melynek köszönhetően egy sűrítési kényszer nyomása alatt kell dolgoznom. Tapasztalatom szerint ez a kényszer jót tesz a szövegnek, mivel elősegíti, hogy a végső változat koncentráltan, drámai kiélezettséggel jelenítse meg a legfontosabb viszonylatokat. A szerkesztés első körében kihúzom a téma szempontjából lényegtelen vagy a személyiségi jogokat sértő elemeket, és igyekszem a nyers interjúszöveget

³ “All possible communication presupposes a *mutual tuning-in relationship* between the communicator and the addressee of the communication. This relationship is established by the reciprocal sharing of the other’s flux of experiences in inner time, by living through a vivid present together, by experiencing this togetherness as a ‘We.’ (...) We find the same features in marching together, dancing together, making love together, or making music together”. (Schütz, 1951)

legalább százhuszezer leütésre szűkíteni⁴. E körben törlöm saját megszólalásaimat is, melynek terjedelme sokszor nem elhanyagolható mennyiségű korpusz, így szerepem gyakran nem korlátozódik a kérdések megfogalmazására, hiszen minél inkább belemerültünk a beszélgetésbe, növekszik az esélye, hogy én is hosszabban beszéljek.

A második körben a gépelési hibákat javítom, továbbá kihúzom az ismétléseket és a kevésbé fontos részeket. A harmadik körben összevonom a tematikus egységeket (hiába hangzottak el esetleg több hónapos eltéréssel), kiválasztva és stilisztikailag harmonizálva a legjobb variációkat. A negyedik körben véglegesítem a szöveg nagysztruktúráját: általában ebben a fázisban sikerül a terjedelmet ötvenezer leütés környékére szorítani. Az utolsó körben végzem el a finomhangolást: ekkor kapnak nagyobb súlyt az esztétikai szempontok (a központosítástól kezdve az élőbeszéd tempóját és nyelvezetét visszaadni hivatott stílusig és mondatritmusig), és ebben a fázisban keresem meg a címként szolgáló idézetet is. Ezután következik az utolsó fázis: a végleges szövegváltozat kialakítása, melynek során elkerülhetetlen a beszélgetőpartnerekkel folytatott egyeztetés, melynek célja, hogy kölcsönösen elfogadjuk a monológ valamennyi szavát. Csak akkor tekintek befejezettnek egy monológot, ha minden elemében sikerült harmonizálni és közös nevezőre hozni beszélgetőpartnerem belső perspektíváját az én elemzői külső perspektívámmal. Az egyeztetések során partnereim általában megelégedtek néhány apróbb stilisztikai javítással, pontosítással, húzással, ám előfordult az is, hogy az egyeztetés több hónapig tartott, mivel mindketten kötöttük az ebet a karóhoz: én szerettem volna a nyersebb, beszélt nyelvi regiszttert megtartani („hiszen szóról-szóra ezt mondtad” – érveltem), míg partnerem inkább az írott nyelvi stílusvilág felé igyekezett közelíteni. Végül, ha nem is könnyen, ebben az esetben is sikerült megtalálni az optimális kompromisszumot.

Annak ellenére, hogy a monológok készítése során mindenekelőtt a szociológiai szempontból releváns összefüggéseket kívántam előtérbe állítani, nyilván lesznek majd olvasók, akik pszichológiai szempontok alapján kísérlik meg értelmezni az egyes narratívákat (kétségtelen, hogy az illetén

interpretáció lehetősége olykor-olykor az én fejemben is megfordult). Azzal is tisztában vagyok, hogy a monológokban megjelenített összetett viszonyoknak csupán egy töredékére – elsősorban a kutatási kérdéseim szempontjából releváns összefüggésekre – leszek képes rámutatni a monológokat értelmező második kötetben. Ugyanakkor eszem ágában sincs korlátozni az olvasó interpretációs szabadságát. (A közelmúltban elolvastam néhány monológot, melyeket régebben készítettem, és tízhúsz év elteltével olyan összefüggéseket fedeztem föl bennük, amelyek korábban föl sem merültek bennem. Úgy tűnik tehát, hogy ezek a szövegek jól vannak, és élük a maguk életét.)

Bevallom, nagyon szeretek interjúkból monológokat készíteni. Az 1990-es évek közepétől több tucatnyi monológot publikáltam a *Replika* folyóiratban (ezek megtalálhatók a folyóirat honlapján a 25. számtól kezdődően <https://replika.hu>). Valamennyi monológ érdekes és sokszor fölkaparó epizódokkal tagolt sorsokat állít elénk. Azért is szeretem ezt a műfajt, mert az élettörténetek nem befejezettek, hiszen a narrátorok hús-vér személyek, akiknek élete nem *lezárt*, hanem folyik tovább. Vagyis az időperspektíva változása magában foglalja a folyamatos újraértelmezés lehetőségét is. Következésképpen az idő múlásával új megvilágításba kerül(het)nek az elbeszéltek⁵. Mindemellett e történetek nem is bezártak, azaz nem gyömöszölhetnek be egy kizárólagos értelmezési keret fogalmi hálójába, hanem sok vegyértékűek. Megint másképpen fogalmazva: korábban és most is igyekeztem úgy elkészíteni ezeket a narratívákat, hogy megfeleljenek a *kontextuális pluralitás* elvének, nevezetesen, hogy nyitottak maradjanak többféle tudományos

⁵ Egyik kedves beszélgetőpartnerem így fogalmaz ezzel kapcsolatban:

„Ami a publikálás után kvázi önálló életre kelő szöveget illeti, utólag is meglepőnek gondolom a rám való intenzív visszahatását. Egy-egy mondat és gondolatmenet hatására a szó szoros értelmében máshogy kezdtem el látni saját magamat – talán még az is lehetséges, hogy eddig nem sejtett felismerésekre jutottam. Az idő előre haladtával egyszersmind azt is tapasztaltam, hogy egyes megállapításaim, reflexióim hogyan változnak. Most (2025 elején) van, amit már nem úgy mondanék el Miklós kérdéseire, mint 2023 nyarán, vagy máshogy szerkeszteném a szöveget, mint 2024 tavaszán – ami azt jelenti, hogy a monológ (ahogyan egyébként sok más szövegtípus is) rögzítettsége egy permanens múltbeli mérőföldkővé válik, szemben a nyitott jelen temporalitásával ’ragadt’ konkrét szemlélyel.” (Vataščin 2025: 11)

⁴ Egy órányi beszélgetés leírása átlagosan mintegy másfél órát vesz igénybe, jönlhet a szórás viszonylag nagy: félórától három óráig terjed. Három óráig tart akkor, ha nagyon pontosan akarom leírni az elhangzottakat. Félórától pedig abban az esetben, ha sokat beszélünk a kutatás szempontjából lényegtelen témákról.

diszciplína és értelmezési perspektíva számára, miközben arra is alkalmasak, hogy a laikus olvasók érdeklődését fölkeltsék.

x

Fölmerülhet a kérdés: mi köze a fenti gondolatoknak a jelen esszé címéhez és mottójához? Nos hát, bármennyire referenciaértékű is számomra Norbert Elias, Clifford Geertz, Donna Haraway vagy éppen Bruno Latour munkássága, e szerzőknek van egy közös vonásuk. Mégpedig az, hogy egyikükkel sem volt alkalmam face to face kapcsolatba kerülni. Akad viszont egy társadalomtudós, akinek karizmáját nem csupán olvasmányélmények révén, hanem személyes találkozásaink alkalmával is megtapasztalhattam. Aki mind életművében, mind kutatói habitusában, mind személyiségének kisugárzásában megtestesítette mindazt, amit az említett jeles tudósok külön-külön képviseltek. Eme erős állítást igazolandó, engedtessek meg, hogy felidézzem, miképpen fogalmaztam e nagy magyar szociológus *Sorsba fordult történelem* című könyvének bemutatóján, 2005-ben:

„Losonczi Ágnes munkássága egy rendkívül vonzó példa alternatíváját kínálta a hazai szakmai erőterében. Egy olyan magatartás, illetve tudományos szemléletmód és ethosz képviselésében jelent meg számomra, amelyet szociológia-szakos diákként példaértékűnek tartottam a nyolcvanas évek elején. Nevezetesen: egy igen sokszólamú, sokféle beágyazottságú, sokféle asszociációs irányba nyitott, ugyanakkor a szakmai tudást magabiztosan birtokló szerzőt ismerhettem meg munkáiból, aki – és ez annak idején különösen csábító és imponáló volt egy bölcsészettől érkező és a rezsimmel szemben kritikusan gondolkodó fiatalember számára – nagyon tud írni, ráadásul munkái mentesek az átideologizált, fölösleges marxista lózungoktól.” (Hadas 2005: 89-90. old).

2025 végén, midőn e sorokat írom, világosan látom, hogy húsz évvel ezelőtt megfogalmazott gondolataim máig érvényesek. A jelen esszében bemutatott kutatás a legékezebb bizonyítéka annak, hogy mindaz, amit Losonczi Ágnestől tanultam, a mai napig szociológiai munkálkodásom vezérfonalaként szolgál. Kutatásom ambiciózus elméleti célját – nevezetesen, hogy a lehető legmélyebbre hatoljak a nem tudatos, nem reflektált, testileg inkorporálódott társadalmi cselekvések szociológiai interpretációjában – ugyanis nem fogalmazhattam volna meg a Losonczi Ágnes által szenvedélyes következetességgel képviselt, kvalitatív-fókuszú kutatói perspektíva ismerete nélkül.

Az ő munkássága felbecsülhetetlen jelentőségű volt szakmai krédóm talán legfontosabb elemének kikristályosodásában is. Nevezetesen, évtizedek óta arra törekszem, hogy minél gyakrabban és minél intenzívebben élhessem át az alkotás mámorát, mely a szenvedélyesen munkálkodó tudósra és művészre egyaránt jellemző. Pontosan erről beszél Max Weber is *Tudomány mint hivatás* című előadásában, melynek gyönyörű részlete nem véletlenül lett a jelen esszé mottója.

Irodalom:

- Bourdieu, Pierre (2004): *Esquisse pour une auto-analyse*. Raison d'Agir. Paris.
- Elias, Norbert (2004): *A civilizáció folyamata*. Gondolat. Budapest.
- Elias, Norbert (1999): *A szociológia lényege*. Napvilág. Budapest.
- Gagy József (2024): *Sajátterep. Utak, módszertani tanulságok*. Kriza János Néprajzi Társaság. Kolozsvár.
- Hadas Miklós (2005): Társadalmi traumák történet-szociológiai vizsgálata. *Szociológiai Szemle*. 2005/3, 89–94.
- Hadas Miklós (2022): *Outlines of a Theory of Plural Habitus. Bourdieu Revisited*. Routledge. London.
- Haraway, Donna (1994): A szituációba ágyazott tudás. in: Hadas Miklós (szerk.): *Férfiuralom*. Replika Könyvek. 121-144.
- Kuhn, Thomas (2000): *A tudományos forradalmak szerkezete*. Osiris. Budapest.
- Latour, Bruno, Woolgar, Steve (1979): *Laboratory Life: The Social Construction of Scientific Facts*. Sage Publications. Beverly Hills.
- Losonczi Ágnes (2005): *Sorsba fordult történelem*. Holnap Kiadó. Budapest.
- Oláh Sándor (2023): *Átmeneti idők. Tapasztalat- és megéléstörténetek a 20. századi Homoródalmáson*. Státus Kiadó, Csíkszereda.
- Schütz, Alfred (1951): Making Music Together: A Study in Social Relationship. *Social Research*. Vol. 18, No. 1. 76-97. The Johns Hopkins University Press.
- Vataščin Péter (2025): *Hibrid „monodráma” – szubjektív széljegyzet egy monológ születéséhez és utóéletéhez*. Fórum Társadalomtudományi Szemle. 2025/1.
- Weber, Max (1998 [1919]): A tudomány mint hivatás. In Max Weber: *Tanulmányok*. 127-155. Osiris. Budapest.